

A szegedi könyvtörténeti kutatásokról és egy új kézikönyvről

A magyarországi könyv-, könyvtár- és olvasástörténeti kutatások meghatározó intézményei hosszú évtizedeken keresztül Budapesten koncentráálódtak, a vidéki városokban főleg – és érthetően – a helyi vonatkozásokat vizsgálták a szakemberek. Oka mindenekelőtt az intézményi infrastruktúra hiánya, a források feltáratlansága volt. Az erők szétforgácsolódtak, a végzett kutatások ebből következően gyakran esetlegesek voltak. Mindezt már jórészt múlt időben mondhatjuk. Az elmúlt mintegy két évtizedben Szegeden létrejött az a műhely, amely jól átgondolt és részletes kutatási stratégiát alkalmazva a források feltárása és közreadása után a közelmúltban megkezdte az összegyűlt adatok feldolgozását. A *Monok István* irányította munkálatok pusztán statisztikai adatai is imponálóak. Az 1980-as évek eleje óta négy sorozatban (*Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; Könyvtártörténeti Füzetek; Olvasmánytörténeti Dolgozatok; A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai*) eddig 32 kötet látott napvilágot, 1997 végén elkészült az ERUDICIÓ elnevezésű adatbázis, és a különböző folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben közreadott számos résztanulmány után a szintézis első, tankönyvnek szánt változata is olvasható. A Szegeden kialakult műhely szervesen illeszkedik a magyarországi könyves műveltséget kutató intézmények sorába. Időben folytatja a kódexeket, kódextöredékeket és a középkori írásbeliséget vizsgáló, az MTA támogatásával működő *Fragmenta Codicum* csoport munkáját, illetve – más oldalról, a könyvfogyasztás vizsgálata felől – kiegészíti a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* szerkesztőségében folyó kutatásokat.

Mielőtt rátérnénk a *Könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig* című kötet ismertetésére, szükséges a Szegeden eddig végzett munka áttekintése. A kutatások az 1970-es években *Keserű Bálint*nak, a JATE professzorának vezetésével indultak, céljuk az újkori európai szellemi áramlatok magyarországi (természetesen a történelmi Magyarország, vagyis a Kárpát-medence egésze) recepciójának – befogadásának – vizsgálata volt. Az eszmék, gondolatok mindenkori hordozója a könyv, a vizsgált korszakban már a nyomtatott könyv. A szegedi kutatási program a könyvet nem előállítása – nyomtatása, kiadása –, hanem fogyasztása, olvasása felől vizsgálja. A tágan vett művelődéstörténet részeként kutatja tehát a könyvekben rögzített eszmék magyarországi megjelenését, az olvasmányanyagra és nem az azt közvetítő intézményre – a könyvtárra – koncentrálván. Abból a felismerésből kiindulva, hogy a könyvtártörténet csaknem valamennyi kérdése megválaszolható az olvasmányanyag vizsgálatával, viszont az intézményre és a munkafolyamatokra összpontosított hagyományos könyvtártörténet módszereivel és eszközeivel nem adhatók adekvát válaszok az olvasmánytörténet által felvetett kérdésekre.

Az új szempontok szükségessé tették a vizsgálandó korszak határainak pontos kijelölését és a források számbavételét. A XVI. századdal kezdődő és a „*forradalmak korá*”-val (a francia forradalommal és az ipari forradalommal) a XVIII. század végén záruló koraújkor nem véletlenül került az utóbbi évtizedek művelődéstörténeti kutatásainak központjába. Kopernikusz, Kepler, Galilei, Descartes és Newton e korszakban új világméretű építést fel az Arisztotelész – Ptolemaiosz – Aquinói Szent Tamás fémjelezte korábbi helyére; Luther, majd főleg Kálvin individualizálta a hitet – hogy csak a kor néhány meghatározó személyét említsük. Témánk szempontjából azonban legalább ennyire fontos, hogy a koraújkor Európában a művelődés új formájának születési ideje. Európa a XV. századig lényegében az orális kultúrában élt. Az írásbeliség roppant szűk körű volt, százezerként csak a városok lakói, kézművesek, kereskedők – az asszonyaik, lányaik is –, de kimutatható már a „fogyasztás” a paraszti társadalomban is. A könyv tehát eljutott olyan rétegekhez a XVI. századtól, amelyek korábban az írásbeliségen kívül, a szóbeli kultúrában éltek.

A szellemi áramlatok recepciója szempontjából roppant fontos fejlemény ez. A XX. század nagy hatású francia történettudományi iskolájának, az *Annales*-körnek köszönhetően a mentalitástörténeti kutatások módszerei és eszközei között megjelent a statisztika. Az adatok számszerűsíthetőek – kvantifikálhatók –, tér- és időbeli eloszlásukból nagyívű fejlődési folyamatokra, trendekre lehet következtetni. Mindezekhez természetesen forrásokból felkutatható adatok kellenek. A kvantitatív történetírás az eddig ismert források új szempontú elemzése mellett új forrásokat kell, hogy felkutasson, hiszen mennyiségi jellegű következtetések csak megfelelő számú adatból vonhatók le. Kétségtelen, hogy az olvasmánytörténet különösen alkalmas lehet kvantitatív vizsgálódásokra. A nyomtatott könyv már születésekor tömegtermék, megjelenése tette lehetővé az intenzív olvasásról az extenzív olvasásra való áttérést (az intenzív olvasás kevés könyv ismételt és ritualizált, részben hangos és közösségi olvasását jelenti, az extenzív több mű egyéni használatát és néma olvasatát – Georg Jäger meghatározása szerint). *Dankanits Ádám* erdélyi kutató a XVI. századi olvasmányanyag áttekintése során pl. arra a következtetésre jutott, hogy a Királyhágón túli értelmiségnek kb. 80 ezer könyve volt: ennek kicsiny töredéke, mintegy 2000 kötet maradt századunkra, de ez a töredékes minta is lehetővé tette a kor szellemi életének jobb megismerését.

A Szegeden meginduló kutatások tehát egy jól körülhatárolható korszak, a XVI. század elejével kezdődő és a XVIII. század első harmadával záruló két évszázad olvasmányműveltségét kívánták számbavenni. A possesszor-bejegyzések (tulajdonosi bejegyzések) kutatása azonban nem vezethet eredményre, mert a könyvanyag szétszóródott, elpusztult, így az egykori kötetek vizsgálata – bár nem mellőzhető természetesen – csak a levéltári kutatások kiegészítőjeként kaphat szerepet. A levéltárakban – minden pusztulás ellenére – nagy számban található olyan források, amelyek könyvekről, olvasmányokról tudósítanak. A kutatás

első fázisában roppant elterjedt forrásfeltáró munka kezdődött el. A *Könyvtártörténeti Füzetek* eddigi nyolc kötetében az olvasmány- és könyvtártörténet feltárt forrásainak adatai kaptak helyet, a nyomtatásban kiadottak és a levéltárakban találhatóak egyaránt. Az *Adattár...*” *Keserű Bálint* szerkesztette 15 kötetben maguk a források jelentek meg. *Monok István* elkészítette és önálló kötetben publikálta részletes tipológiájukat. Olvasmánytörténeti forrásként vettek számba a gyűjtés során minden olyan korabeli írásos dokumentumot, amelyben legalább öt könyv adata szerepel. Ezeknek természetesen csak egy kis része szabályos könyvjegyzék, katalógus, túlnyomó többsége hagyatéki leltár. (Nincs terünk a források teljes körének és a felmerülő problémáknak bemutatására, az érdeklődőt *Monok István* kötetéhez utaljuk: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*, Szeged, 1993.) Eddig közel 2000, túlnyomóan ismeretlen forrás került elő – ezek közreadása indult az „Adattár...” kötetekben. A források között természetesen vannak olyan, korábban is jól ismertek, mint pl. *Zsámboky János* vagy *Hans Dernschwam* könyvtárának katalógusa, ezek a terjedelmes jegyzékek önálló kötetben kaptak helyet. A közreadott jegyzékek többsége kétségtelenül nem filológiai igényességgel került kiadásra, vagyis a leírások azonosítása nem történt meg. (Egyébként hogy milyen nehéz – és sokszor lehetetlen – feloldani a legkülönbözőbb céllal készült XVI–XVII. századi könyvjegyzékek tételeit, az tudja megítélni, aki maga is megpróbálta.) Az azonosítás a későbbiek feladata lesz, a közreadott források tehát nem végeredményei a kutatásnak. Mindenesetre a feltárt forrásanyag áttekintése már ebben a formában is roppant nagy segítséget jelent a korszak művelődéstörténetével foglalkozóknak.

A források közreadása a tervek szerint 2000-re befejeződik. A szegedi kutatóműhely azonban már megkezdte a feldolgozást, illetve a jegyzékek kritikai igényű közreadását is. Utóbbiak *A Kárpát-medence korai könyvtárai* elnevezésű sorozatban kapnak helyet. Eddig megjelent *A Rákóczi-család könyvtárai 1688–1660* (Szeged, 1996) és *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója* (Szeged, 1997). A feldolgozások részben az *Olvasmánytörténeti Dolgozatok* kötetekben láttak, illetve látnak napvilágot. A sorozatban egyébként nem hazai szerzők munkái is megjelentek (Cicaj, Viliam: *Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVIII. században. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya*. Szeged, 1993 és Selecká Márza, Eva: *A középkori lőcsei könyvtár*. Szeged, 1997.).

Az eddig végzett munka vázlatos áttekintése is bizonyítja talán, hogy jól átgondolt, szervesen egymásra épülő kutatás folyik Szegeden. Sikertől két alapvető kérdést is megoldani: a finanszírozásit és a személyit. A finanszírozási gondokon a pályázati lehetőségek mellett a nemzetközi kapcsolatok segítenek. A kutatott téma ugyanis egyetemes jelentőségű, az európai szellemi érintkezések alaposabb megismerését teszi lehetővé, így a szegedi műhely bekapcsolódhatott különböző nemzetközi programokba. A személyeket pedig a kutatói utánpótlás folyamatos kinevelésével lehetett megoldani. *Monok István* jelenlegi munkatársai közül többen nem is olyan régen még a hallgatói voltak. A hallgatók bekapcsolása a kutatásba távlataiban is biztató. (Oktatási céllal egyébként két szöveggyűjtemény is megjelent Szegeden az angol, illetve német könyvtár- és olvasmánytörténeti szakirodalomból.)

A most megjelent munka, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig* is részben oktatási céllal, tankönyvnek készült. Célja, hogy „az elmúlt évtizedek kutatásának eredményei immáron tananyagává válva épüljenek be a képzés folyamatába, lehetővé téve a kutatásokban való továbblépést.” Monok István mellett Madas Edit vállalkozott arra, hogy – Csapodi Csaba egy korábban megjelent munkáját beépítve a kötetbe – röviden összefoglalja a magyarországi könyvhasználat történetét a XVIII. század elejéig. A kötet címe nem pontosan fedi tartalmát. A „könyvkultúra” tágabb jelentésű fogalom, a könyv valamennyi életmegnyilvánulását jelenti, így előállítását, kiadását, díszítését, stb. is. Ezekről a kérdésekről azonban csak a középkori (1526-ig) részben van szó, bár ott is csak az összefüggések jobb megértése céljából. A kötet a könyvhasználat magyarországi múltjának áttekintése, olvasmány- és könyvtártörténet.

A tankönyv a régi magyarországi könyvműveltség feltárását célzó két kutatási terület művelőinek összefogásával született. Madas Edit, a középkori rész írója a már említett Fragmenta Codicum kutatócsoport munkatársa. Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei szükségessé tették e területen is a rendszerezést, erre vállalkozott Madas Edit.

Az általa írt rész – *Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon 1000–1526* – az „egyházi társadalom” intézményein és feladatain keresztül vizsgálja a könyvet, világi könyvhasználatról – a királyi udvaron kívül – alig maradtak fenn adatok. Két rövid, inkább bevezető jellegű fejezet tekinti át a középkori könyvhasználat forrásait és a könyv (kéziratos és nyomtatott) formai, technikai sajátosságait. A harmadik fejezet alkotja az első rész gerincét, itt mutatja be Madas Edit a könyvhasználat szereplőit és intézményeit Szent István korától 1526-ig. Mezey László 1978-as becslése szerint a középkori magyar állam bukásáig kb. 55 ezer kódex lehetett Magyarországon. Kicsiny töredéke, legfeljebb néhány százaléka ismert, mintegy 3000 kötet, nagyobb részben külföldön. Nagyon alacsony a fennmaradt könyvjegyzékek száma is. Ez az esetleges, véletlenszerűen megmaradt minta is bizonyítja azonban, hogy a magyarországi könyvkultúra középkori története „párhuzamosan alakult az európai fejlődéssel.” Különösen a XV. században. A humanizmus korának könyvtártörténetét Csapodi Csaba foglalja össze, ez a rész az 1987-ben megjelent *Magyar könyvtártörténet* megfelelő fejezeteinek utánközlése.

A kötet második része (*A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében 1526–1730*) Monok István munkája. (85–184.p.). Első, de nyilvánvalóan nem utolsó összefoglalása a mintegy két évtized forrásfeltáró munkájának. Alapvető tézise, hogy még a Mátyás-korabeli könyvkultúra magaslatairól nézve sem olyan szegényes a hazai könyv-, könyvtár- és olvasástörténet, mint a korábbi szakirodalom láttatta. A feltárt levéltári források a nyomtatott könyv nagy számú jelenlétét bizonyítják a Kárpát-medencében. Tekintve, hogy a hazai könyvtermelés viszonylag szerény mennyiségű volt a korszakban – mintegy 7000 magyarországi, illetve magyar nyelvű könyv jelent meg a nyomdákban –, a gyűjteményekben található könyvek külföldi kiadásúak és nem magyar nyelvűek voltak.

Monok István röviden áttekinti a fennmaradt forrásokat, megállapítva: az olvasmánytörténeti forrástipológia az adott korszak könyvtártörténeti forrástipológiája is. A következő fejezet az intézményi könyvtárakat mutatja be. A korábbi könyvtártörténet-írás elsősorban ezekkel a gyűjteményekkel foglalkozott, de

Monok figyelmeztet: az olvasmány- és könyvtártörténet még az intézményi könyvtárak esetében sem választható el élesen egymástól, az intézményi könyvtárak múltja sokszor csak a magánkönyvtárak révén ismerhető meg, hiszen általános gyakorlat volt a privát gyűjtemények intézményi könyvtárba kerülése a korszakban.

Az olvasmánytörténeti szempont a legmarkánsabban a 3–5. fejezetekben ismerhető fel, a magánkönyvtárakat, az olvasmányok nyelvi összetételét és a könyvgyűjtői szokásokat vizsgálja e fejezetekben a szerző. Megsokszorozódott a könyvtárak száma; igaz, ezek túlnyomó többsége kicsi magánkönyvtár volt – a korábbi könyvtártörténet-írás talán éppen ezért nem fordított vizsgálatukra kellő figyelmet. A néhány tucatnyi könyvet tartalmazó magánkönyvtárak jegyzékei azonban az elolvasott könyvek listái is, a presztízs-szempontú könyvgyűjtés, a bibliofília e korban még ismeretlen.

Fontos jelenség, hogy megjelent nálunk is a közösségi használatú könyvtár a XVI. században, de a korszak nagy magánkönyvtárai – tudósi vagy főúri gyűjtemények – is bizonyos közösségi feladatokat elégitettek ki. A főúri könyvtárak ilyen funkciója a XVII. század végéig maradt meg Nyugat-Magyarországon, Erdélyben viszont jóval tovább élt ez a gyakorlat.

A fennmaradt források legnagyobb száma a polgári jellegű könyvtárakra vonatkozik (604 jegyzék). Zöme 5–30 címet tartalmaz, alig található egykori birtokosok között nem német etnikumú. Érthetővé válik mindez, ha megnézzük, honnan maradtak fenn a jegyzékek: *Brassó, Nagyszében, Beszterce, Kolozsvár, Kassa, Lőcse, Besztercebánya, Selmecbánya, Sopron, Ruszt* városából ismertek, tehát nagyobb részben németek lakta településekről. Köszönhető ez részben a lutheri reformációnak, valamint a német és a magyar (illetve a Magyarországon élő egyéb etnikumú) polgárság eltérő színvonalú hivatali írásbeliségének. A XVI–XVII. században Magyarországon kiadott, illetve magyar nyelvű könyvek alig szerepelnek a forrásokban. A német polgárság olvasmányaiban érthető a hiányuk, de nem vagy alig találjuk meg őket a magyar főúri vagy értelmiségi könyvtárakban sem. A latint államnyelvként használták Magyarországon 1844-ig, ez a funkciója hozzájárult ahhoz, hogy a tudomány nyelve még akkor is latin volt, amikor Nyugat-Európában már kezdték nemzeti nyelveken művelni a különféle diszciplínákat. A XVII. század elejéig, közepéig a magyarországi értelmiség műveltsége, tájékozottsága lépést tartott nyugati kortársaiéval, a század végére azonban „*a nagy átlag, a hagyományos és az új gazdasági értelmiség, továbbá nemességünk olvasmányai a 17. század végére elavultakká lettek, s ez részben a túlzott latin orientáltságnak, illetve a nemzeti nyelven hozzáférhető könyvanyag tematikai összetételének volt köszönhető*”. Monok István megállapításai – más irányból, más forrásanyagot használva – megerősítik a művelődéstörténeti szakirodalomnak azt a téziséket, miszerint a királyi Magyarország (és Erdély) a XVI. század végéig szinte naprakész volt az európai szellemi áramlatok recepciójában. Természetesen kivételek később is voltak. A tanulmány nagy érdeme, hogy árnyalt képet nyújt a különböző társadalmi csoportok olvasmányműveltségéről, figyelembe véve a regionális eltéréseket és a kor szellemi tájékozódását alapvetően meghatározó felekezeti különbségeket. Feltételezhető, hogy a későbbi kutatások éppen ezeken a pontokon kisebb-nagyobb mértékben módosítani fogják az összegzést.

Monok István tanulmánya egy két évtizedes forrásfeltáró kutatás előzetes eredményeit tartalmazza. Az általa vázolt kép azonban így is meggyőző és főleg további kutatásokra serkentő.

A kötet mindkét részéhez fejezetenként jól használható, a további tájékozódást megkönnyítő irodalomjegyzékek kapcsolódnak.

(Madas Edit–Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Bp. Balassi Kiadó, 1998. 184 p.)

Pogány György

A közép-kelet-európai országok összehasonlító könyvtárstatisztikai adatai

Hatalmas munkával, imponáló szakértelemmel készült kötet jelent meg a közelmúltban: *A könyvtárügy gazdaságtana Közép- és Kelet-Európában*.¹ Tíz ország – Bulgária(BG), Csehország(CS), Észtország(EE), Lengyelország(PL), Lettország(LV), Litvánia(LT), Magyarország(HU), Románia(RO), Szlovákia(SK), Szlovénia(SL) – könyvtárügyére vonatkozó 1990–1993 közötti adatokat rendszerez, kiegészítve visszafelé is, előre is két évvel, amennyiben erre lehetőség nyílt. Szerkezetében azt a statisztikát követi, amelyet ugyancsak Ramsdale állított össze az Európai Bizottság számára az EU-tagországok 1981–85 közötti, majd 1981–90 közötti könyvtárügyi helyzetéről (lásd a Könyvtári Figyelőben megjelent könyvtárstatisztikai szemlémet², 526–528.p.; erre a szemlére, amely bővebben tárgyal néhány, ezúttal épp csak jelezhető problémát, az alábbiakban is utalok még a KF jelzéssel és az oldalszámmal). Részletes adatokat közöl a könyvtárügy anyagi erőforrásairól és az egyes könyvtártípusok munkájáról, amellettszertani szempontból is tanulságos, mert a megszokott abszolút számok mellett nagy teret ad a viszonyszámoknak is, hiszen azok tükrözik a könyvtári munka hatékonyságát (KF 519.). Igyekszik viszonyítani az EU-tagságra készülő országok könyvtárügyi helyzetét az EU-országokéhoz.

Mindezek ellenére az impozáns kötet újlag tanúsítja azt a szomorú tény, hogy a reális, használható nemzetközi könyvtárstatisztika még mindig a jövő – s nem is a közeljövő – zenéje (KF 527., 531.p.). Az EU-tagországok említett könyvtárstatisztikája valóban reális képet adott, hiszen meglehetősen homogén országcsoport adatait dolgozta fel, ott az adatszolgáltatás nagyjából azonos elvek szerint történt; a valóban nemzetközi statisztika számára azonban az egymáshoz

¹ RAMSDALE, Philip–FUEGI, David: *Library economics in Central and Eastern Europe*. Luxembourg, European Commission, DGXIII/E.4. 1997. 2, VII, 324.p.

² KÖVENDI Dénes: *Dokumentumok a könyvtárstatisztika újabb irodalmából*. = *Könyvtári Figyelő*. 1997. 3.no. 519–532.p.

sok tekintetben közelálló közép-kelet-európai (KKE) országok esetében is nagyon nehéz többé-kevésbé kompatibilis adatokat beszerezni.

*

A tanulságokat összegező rövid bevezetés után az **1. fejezet** a vizsgálat célkitűzéseit, az adatszolgáltatáshoz használt definíciókat, a munka módszereit tekintti át.

2. A 10 ország adatainak összesítése. – *Pénzügyi adatok:* mennyit fordítottak könyvtártípusonként a könyvtárügyre 1988–1995 között, ebből mennyit a bérköltségekre, mennyit a gyarapításra, mennyivel nőttek évente a ráfordítások; mennyi volt ebből a hatósági támogatás, a könyvtári térítési díj, az egyéb forrásból származó bevétel. Mindez azonban csak *becsült* adat, az infláció miatt a névérték szerinti látszólagos gazdagodás inkább szegényedést takar; az összegeket *ecu*-re átszámítva közlik, de nagy az eltérés a hivatalos árfolyam és a tényleges vásárlóérték között (az utóbbi 2-3-szorosa az előbbinek); a könyvtárak országokénti alakulásáról alig vannak adatok, pedig ettől függ a gyarapítási keret reálértéke. – A könyvtárak *tevékenységét* a szolgáltató helyek, a könyvtárhasználók és a dokumentumhasználat számával jellemzik. – *A személyzet* belül megkülönböztetik a szakképzett és a szakképzetlen dolgozókat. – *Az állomány* adatai: összállomány; könyvek és kurrens periodikumok; kurrens periodikumok; kéziratok; mikroformák; AV-anyag; egyéb dokumentum. Mindezt nemcsak összesítve közlik, hanem (az Unesco-statisztikákban használatos) 6 nagy könyvtártípus szerinti bontásban is.

3. A 6 könyvtártípus adatai. – A 6 típus, „szektor”: 1. nemzeti, 2. felsőoktatási, 3. közművelődési, 4. szak-, 5. egyéb jelentős, nem-szakosított, 6. iskolai könyvtár. (Az 5. kategóriát a továbbiakban egyszerűség kedvéért „általános tudományos” könyvtárként emlegetjük.)

Nemcsak az adatok teljessége, hanem a könyvtárak kategorizálása szempontjából is hátrány, hogy az egyes országokban más-más a könyvtárügy irányításának a szervezete, a könyvtári rendszernek főhatóságok szerinti tagolódása. A *szakkönyvtárak* általában már a magánszektorhoz tartoznak, főhatóság híján hiányos, ill. csak becsült adatokat kapott róluk a szerkesztő. *Általános tudományos* könyvtárat a cseh, a lett, a román és a szlovén statisztika nem is tart számon. Amint a 4. sz. függelékéből kiderül, a szöveges adatszolgáltatásban 6 ország említette külön a tudományos akadémia könyvtárát: három (a hálózat miatt) a szakkönyvtárak, három pedig az általános tudományos könyvtárak között. Egy-egy országból több adatszolgáltató működött közre, s megesett, hogy ugyanazt a nagykönyvtárat ketten kétféleképpen kategorizálták.

Így csak az első 3 szektorról kapunk átfogó (ha nem is reális) képet. A főbb rovatok: *becsült* ráfordítás, *becsült* könyvtári tevékenység (a 10 ország együtt), ráfordítás szolgáltató helyek, ill. igazgatási egységek szerint, az állomány kötet-száma, ill. használata szolgáltató helyek szerint, használat/használó, használat/személyzet. (A *használat* a nemzeti könyvtárak esetében a helyi használatot jelenti, másutt a kölcsönzést is; a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzést külön-külön mérik a küldött, ill. a kapott dokumentumok számával.) Lényeges itt a *viszonyszámok* nagy szerepe (KF 519–520.), egyúttal azonban az is kitűnik, hogy

ezek is csak azonos körülmények között dolgozó (és azonos szempontok szerint mérő!) könyvtárak viszonyítására alkalmasak. Ha a magyar felsőoktatási könyvtárakban a személyzet 1 tagjára 1,3e (1300) kötet használata esik, a bolgároknál pedig 4e (4000), ez feltehetőleg nem attól van, hogy a bolgár könyvtárosok háromszor olyan szorgalmasak, hanem hogy a) ott 93e, nálunk pedig 440e kötet jut egy szolgáltató helyre, ott tehát gyorsabban forog az állomány, b) nálunk alkalmasint kisebb az olvasószolgálat részaránya a könyvtár egész funkciórendszerében. S a használatsszámlálás módszerében is akadhatnak különbségek, hiszen Lettországból a legnagyobb egy szolgáltató hely állománya (470e), mégis ott a legnagyobb a személyzet 1 tagjára jutó állományhasználat is (6e); ők tudják, hogy jön ez ki...

A szakkönyvtárakról szolgáltatott adatok semmiképp sem kompatibilisek; SK pl. hat nagy könyvtárat sorolt ide, átlag 353e kötetes állománnyal, PL viszont 3,9e könyvtárat, átlag 12e kötettel. Ált.tud könyvtárat csak 6 ország jelent, összesen 334-et, ebből azonban egyedül PL 261-et. Az iskolai könyvtárak adatai a leghézagosabbak, itt ugyanis nem szolgáltatnak évente adatokat, ráadásul a megadott személyzeti létszám irreális, az adatok szerint a 10 ország összes könyvtárosának 50,5%-a iskolai könyvtárban dolgozna; nyilván nem főhivatású könyvtárosokról van szó. – Így erről a 3 szektorról csak a 10 ország könyvtári ráfordításaira és könyvtári tevékenységére vonatkozó összesített, becsült adatokat közlik (a forma kedvéért).

Mindegyik könyvtártípus esetében felvázolja a szerkesztő a tapasztalható trendeket, és viszonyítja a vizsgált KKE-országok helyzetét az EU-országokéhoz. Tény, hogy itt a nemzeti és a felsőoktatási könyvtárak inkább erősödtek, a közművelődési, az iskolai és a szakkönyvtárak viszont gyengültek, számuk, állományuk és olvasók száma tekintetében egyaránt; a kurrens folyóirat-előfizetés valamennyi könyvtártípusban visszaesett. A KKE-országok nemzeti könyvtárainak összállománya 1 lakosra számítva 0,42 egység, vagyis 50%-kal több, mint az EU-országokban. A közművelődési könyvtárakra az EU-országokban az összes ráfordításnak csak 48%-a jut, itt pedig 56%; ezek viszont el vannak aprózva, egy egység jóval kevesebb embert lát el, működésük tehát eleve kevésbé gazdaságos; az 1000 lakosra jutó használók aránya itt csak 2/3-a, az állomány forgási sebessége pedig 1/3-a az EU-országokénak; 1 lakosra itt 1,7, vásárlóórora átszámítva 3,6 ecu ráfordítás jut, az EU-országokban 9,6 ecu. – Hangsúlyozza, hogy a kapott viszonyszámok csak ugyanazon országon belül érvényesek – vagy még ott se.

4. Az országokénti adatok. – Ez a rész alkalmas a „böngészésre”. Érdekeség kedvéért jelezzük némelyik mutatószámnál a rangelső ország adatát, közbül pedig a mienket, bár az összehasonlítás a már említett okok miatt sehol sem egészen reális. Annyi mindenképpen kiderül, hogy a könyvtárakra SL költ a legtöbbet, BG a legkevesebbet (nem mintha a bolgárok nem becsülnék a könyvtárakat, de hát nincs miből...).

Pénzügyi mutatók: összes ráfordítás; ezen belül a költségvetési támogatás, a térítéssel szolgáltatások és az egyéb bevételi források aránya; ráfordítások 1000 lakosra (SL 13,7e, HU 3,2e, BG 536 ecu), átlag (vásárlóértékre átszámítva) 6,6e ecu, az EU-országokban 17,1e ecu; bérköltségek, a szakképzett könyvtárosok aránya a többiekhez képest; a bérköltség aránya a kiadásokból, a gyarapítási keret aránya (EE 32 HU 25, BG 21%), egyéb kiadások aránya; ráfordítás egy igaz-

gatási egységre, ill. egy szolgáltató helyre; gyarapítási keret 1000 lakosra, ill. egy szolgáltató helyre.

Az állomány és használata: könyv és kurrens folyóirat 1 lakosra (LV 22,6, HU 10,0, RO 6,8); a szerkesztő megjegyzi, hogy az igazi értékmérő az évente beszerzett új könyvek aránya volna; forgási sebesség (SL 1,08, HU 0,46, RO 0,45), kurrens folyóirat 1000 lakosra (SL 115, HU 18, BG 12); dokumentumhasználat 1 lakosra (EE 10,2, HU 4,6, RO 3,1); dokumentumhasználat szolgáltató helyek szerint.

Személyzet – 1000 lakosra (LT 2,4 HU 1,4, utolsók vagyunk), szakképzett könyvtáros 1000 lakosra (EE 2,0, HU 0,7, BG 0,6), dokumentumhasználat a személyzet 1 tagjára (SL 6,9, HU 3,3, RO 1,8, átlag 3,8, az EU országokban 11,7).

5. A ajánlások (az Európai Bizottság számára). – A szerkesztők szerint az adatok igen hasznosak gyakorlati szempontból: mutatják a könyvtárosoknak és a könyvtárügy intézőinek a fejlődés útját, s jelzik azokat a területeket, amelyek iránt fel kell kelteni különféle nemzeti és nemzetközi szponzoráló szervezetek érdeklődését. – Kívánatos volna rövid távon az 1993–1996 közötti időszakra összeállítani a KKE- és az EU-országok összehasonlító könyvtárstatisztikáját, de még fontosabb a hosszú távú együttműködés megszervezése az egyes országok könyvtárstatisztikai szakemberei között, hogy az adatgyűjtést teljessé és kompatibilissá tegyék, és központi web-helyen folyamatosan hozzáférhetővé tegyék valamennyi ország legfrissebb adatait, amelyekből 2-3 évenként a jelenlegihez hasonló kiadványt lehet szerkeszteni.

A **Függelék** teszi ki a kiadvány terjedelmének jó 5/6-át. Ez tartalmazza a vizsgálat szervezésére vonatkozó dokumentumokat (a kiküldött adatlapokat, az adatszolgáltató szakemberek nevét stb.), valamint a 124 oldalt elfoglaló 3. függelékben a részletes, nyers adatokat. Ez utóbbi rész egyrészt különösen alkalmas a böngészésre, másrészt módszertanilag is tanulságos, mert táblái a 26 abszolút szám mellett 20 viszonyszámot is tartalmaznak mindegyik könyvtártípus jellemzésére. A közművelődési könyvtárak esetében pl. az alábbiakat:

1. össznépeség/szolgáltató hely,
2. könyv+folyóirat/fő,
- 3/ kötet/szolg.hely,
4. használat/szolg.hely,
5. használat/használó,
6. kötet/szakképzett könyvtáros,
7. használat/személyzet,
8. személyzet/1000 lakos,
9. szakképzett/egyéb személyzet,
10. ráfordítás/1000 lakos,
11. bérköltés/személyzet;
12. bérköltés/szakképzett könyvtáros,
13. bérköltés/költségvetés,
14. gyarapítási keret/költségvetés,
15. egyéb kiadás/költségvetés;
16. ráfordítás/igazgatási egység,
17. ráfordítás/szolg.hely,
18. gyarapítási keret/1000 lakos,
19. gyarapítási keret/szolg.hely,
20. nem közületi ráfordítás/költségvetés.

Kövendi Dénes